

Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Merkez-Çevre İletişimine Dair Sorunlar (XVI. Yüzyıl)

Communication Problems Between Center and Periphery
within the Ottoman Ulema (Learned) Bureaucracy
in the 16th Century

Yasemin BEYAZIT*

Öz

XVI. yüzyılda, Osmanlı Devlet örgütünün diğer birimlerinde olduğu gibi ilmiye bürokrasisinde de merkezî bir yapı mevcuttu. İlimiye örgütü içerisinde merkezde şeyhülislâm ve kadıaskerler; çevrede kadılar, müderrisler ve müftüler görev yapmaktaydılar. Merkez ve çevre arasında kurulan iletişim ağı ise sistemin işleyişinin önemli bir parçasıydı. Uygulanan merkezî yapı, taşradan ulemâyyla ilgili haksız isnadların gelmesi, yanlış feragat ve vefat bildirimlerinin yapılması gibi merkez ve çevre arasında iletişim problemlerine de sebep olmaktaydı. Bu gerçek dışı bildirimler merkez ile çevrenin bürokratik koordinasyonunu zedelemekte ve ilmiye zümresinin istihdam ve hareketini de olumsuz etkilemekte idi. Gerçek dışı bu bildirimlerin sıklık durumunun incelenmesi ise devletin kurmuş olduğu merkezî sistemin fonksiyonelliğinin ve başarısının tespiti açısından önemlidir. Yanlış bildirimlerin kadıaskerliğe ulaşan bildirimler içerisinde % 2'lik oranın üzerine çıkmaması, merkezî yapının zamanın teknolojik ve haberleşme şartlarına göre kurulması ve örgütün işleyişindeki önemli bir başarı oranının yakalanmasıyla açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İlimiye Zümresi, Kadı, İletişim, İletişim Problemleri, Merkez ve Çevre.

* Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Abstract

In the 16th century the ulema bureaucracy consisted of a centralized structure as the rest of the units of the Ottoman State. Seyhulislam and kadiaskers were appointed in the center, while cadis, muderrises and muftis conducted their duties in the outer skirts in the learned organization. Communication network existed between the center and periphery is an important part of functionality of system. The existing centralized structure constituted a basis for communication problems as wrongful accusations concerning the ulema made from the rural region and wrong declarations of renunciation and death. As these factitious assertions brought harm to the bureaucratic coordination between the center and periphery, they had also an adverse effect on the employment and actions of the ulema class. The analysis of these factitious assertions and their relative frequency is an important determinant of functionality and success of state-produced centralized structure. The fact that these problems did not exceed a ratio of 2% amongst those accusations made to the kadiasker is important because it shows how the centralized structure was established appropriate to the technology and communication requirements of the time and that a significant rate of success was witnessed on the working of the organization.

Key Words: *Ottoman Empire, The Ulema Class, Cadi, Communication, Communication Problems, Center and Periphery.*

Osmanlı araştırmalarında merkeziyetçilik hususundaki çalışmalara bakıldığında konunun, genellikle merkez ve çevre arasındaki otorite ve güç dengesi, yetki paylaşımı ve bunların siyasal ve toplumsal hayata etkileri açasından ele alındığı görülür. Bu alanda şerif Mardin, Niyazi Berkes, Halil İnalçık, Kemal Karpat, Metin Heper gibi mümtaz bilim adamları araştırmalar yapmışlardır.¹ Bu araştırma ise bu kaygıdan öte merkez ve çevre arasındaki iletişim odaklı kaleme alınmıştır. Osmanlı'da merkezî yapı ile ilgili yapılmış diğer çalışmalar irdelendiğinde Osmanlı devlet teřkilatı², ilmiyye teřkilatı³, Osmanlı bürokrasisi ve diplomatiđine⁴ dair eserlerde de konuyla ilgili

¹ şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s.34-76; Metin Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz 1980, s.3-35; Suavi Aydın, "Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, S.105, 2006, s.70-95.

² Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1976; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1984; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, C.LXI, S.232, Aralık 1997.

⁴ Mübahat S.Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür

açıklamaların yapıldığı tespit edilmektedir. Ancak konu, ilmiye silki bazında ele alınmamış, merkeziliğin oluşturduğu problemler de kısmî tartışılmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nde I. Bayezid döneminde tesis edilmeye çalışılan merkezîyetçi yapı fetret devri ile darbe yemiştir. Bu darbeden sonra merkezî yapının en önemli unsurları Fatih Devrinde kurulmuş, devlet Anadolu ve Rumeli birliği ekseninde merkezî biçimde örgütlenmiştir.⁶ Bu örgütlenme biçimi XVI. yüzyılda daha da gelişmiş ve klasik biçimine kavuşmuştur. Merkezîlik o raddeye ulaşmıştır ki taşrada idarî ve askerî işlerin ekseriyeti merkezden gönderilen emirlerle yürütülmüştür. Bu sebeple eyaletlerin yöneticileri bulunan beylerbeyleri, kurdukları divânlarda oldukça sınırlı yetki alanı ile hareket etmişlerdir. Bir kalenin onarılma gideri⁷ için ya da ödüllendirme amacıyla yeniçerinin ulufesine zam yapabilmek için⁸ bile merkezden izin almak gerekmiştir.⁹ Çünkü son söz daima İstanbul'a ait olmuştur.¹⁰ Bu yapı merkeze büyük bir yük ve yoğunluğu da beraberinde

ve Sanat Vakfı Yay., İstanbul 1994; Hülya Taş, "Osmanlı Merkez Bürokrasisi ve Belge Üretimi", *A Comparative Study of Historical Archives Among Several Nations Annual Report*, Tokyo 2007, s.101-114; Yılmaz Kurt, "Osmanlı Taşra Bürokrasisi ve Belge Üretimi", *A Comparative Study of Historical Archives Among Several Nations Annual Report*, Tokyo 2007, 77-94.

⁵ Gy.Kaldy-Nagy, "XVI.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Merkezî Yönetimin Başlıca Sorunları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VII, 1969, S.12-13, s. 49-55.

⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Alîyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s.69, 110.

⁷ Bu hususta bir örnek: Ankara kalesinin tamiri için Ankara kadısı padişaha arz göndermiş ve tamir izni verilmiştir. Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, TTK, Ankara 1958, s.19,40.

⁸ Gy. Kaldy-Nagy, a.g.m, s.53-54.

⁹ Eyalet divânlarında, Divân-ı Hümâyûn'da olduğu gibi karşılaşılan sorunlara çözüm aranır, reaya ve askeriler buraya şikayetlerini sunabilirlerdi. Şikayetler hususunda ya da alınması gereken tedbirler hususunda verilen hükümler buyruldu defterine kaydedilirdi. Bu defter içerisinde günümüze ulaşabilen ve Ursinus'un yayınladığı yegane defterdeki hükümlere bakıldığında buyruldukların genellikle kişisel anlaşmazlıklar ve asayiş ile ilgili olduğu göze çarpar. Hülya Taş, "Osmanlı Diplomatikası İle İlgili Bir Kitap Vesilesiyle", *Belleten*, LXXI, 262, s.1002-1027; Kurt, a.g.m, s.83

¹⁰ Divân-ı Hümâyûna düşen yoğunluk hakkında, Divân'da verilen kararların kaydedildiği mühimme defterlerinin incelenmesi önemli fikir vermektedir. Anadolu'nun ve Rumeli'nin tüm bey ve kadılarına gönderilen emirler içerisinde çok teferruatlı olanların varlığı dikkat çeker. Bu hususta şu örnekler verilebilir: 13 Safer 973'de (9 Eylül 1565) Yenişehir kadısından, müslümanlara içki satmakta olduğu bildirilen Juba isimli zimmînin cezalandırılması ve içkilerin sirkeye dönüştürülmesi istenmiştir. 29 Safer 973'de (25 Eylül 1565) İznikmid'teki Hacı Hasan Çavuş, yetkisi altındaki arabaların sadece gemi ağacının indirilmesi konusunda değil odun indirilmesi için de kullanılması konusunda uyarılmıştır. 27 Rebiü'l-evvel 973'de (22 Ekim 1565) Bağdad beğlerbeği, Haleb'e gönderilecek barutun Ebû Riş'den kiralanacak develerle gönderilmesi hususunda bilgilendirilmiştir. 5 Numaralı

getirmiştir. Oluşturulan bu örgütlenme, merkeze yanlış, eksik bilgi gönderilmesi, sahtecilik yapma gibi bir takım sorunlara da ortam oluşturmuştur. İşte bizim bu makalede amacımız Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu merkezîliğe ilmiye bürokrasisi çerçevesinden bakmak ve merkezî yapının sebebiyet verdiği bir takım problemlere dikkat çekmek olacaktır.¹¹

Osmanlı Devleti'nde iftâ (müftülük), kazâ (kadılık), tadrîs (müderrislik) hizmetlerinde istihdam edilen ilmiye zümresi de merkezî yönetimin birer unsurunu oluşturmuştur. Devlet bu hizmetleri medresede öğrenim gören mülâzemet hakkını elde etmiş kişilere havale etmekte ve bu kişiler kadıaskerlerin ve veziriazamın padişaha arzı ile atanmaktaydılar. İlmiye zümresi, XVI. yüzyılın ikinci yarısına değin *Sadreyn efendiler* olarak da adlandırılan Anadolu ve Rumeli kadıaskerliklerince merkezden yönetilmişlerdir. Bu iki görevli yönettikleri bürolar ile¹² yetki alanları içerisine giren kendi caniblerindeki kadıların, müderrislerin ve müftülerin atama, terfi, azil gibi işlerini yapmakla mükellefiter. Ancak 982/1574-1575 yılında ilmiye bürokrasisi açısından şeyhülislâmın protokolde kadıaskerlerin önüne geçmeleri sonucu önemli bir değişiklik yaşanmış, *mevleviyet kadılıklarının* atamaları bu tarihten sonra şeyhülislâmın inhâsı ve veziriazamların arzlarına bırakılmıştır. Ayrıca şeyhülislâm müftülerin ve kırk akçeden yukarı müderrislerin tayinleri için telhis hazırlama görevini de üstlenmişlerdir. Yüksek dereceli ulemânın padişaha arzını ise şeyhülislâmın Divân-ı Hümâyûn üyesi olmaması dolayısıyla veziriazam yapmıştır.¹³ Bu sebeple ve padişahın mutlak vekili olmaları¹⁴ sebebiyle veziriazamlar da kimi zaman atamalara müdahil olmuşlardır. Yaşanan yetki paylaşımı ile şeyhülislâm, kadıaskerler ve veziriazam ilmiye zümresinin merkezî yürütücülerini oluşturmuşlardır. Zümrenin tümünün özlük işleri, istihdamı ve hareketi onlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak tabî ki son

Mühimme Defteri (973/1565-1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994, s.42, 51,71.

¹¹ İlmiye zümresinin istihdamı ve hareketine dair hazırlanmış olduğumuz doktora tezimizde ilmiye zümresinin istihdamı ve hareketi Rumeli canibini esas alarak incelenmişti. Ancak tezimize kaynaklık eden veriler “merkez-çevre” olgusu ve “iletişim” odaklı olarak irdelenmemişti. Bu makalede yukarıda zikredilen olgular açısından kadıasker ruznâmçeleri incelenmiş ve sorgulanmıştır. Bakınız adı geçen tez için: Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

¹² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 154-155.

¹³ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 179.

¹⁴ Mumcu, a.g.e, s.42.

söz hükümdarın olmuştur. Tüm atama işlemleri padişaha arz edilmiş ve nihai karar onun tarafından verilmiştir.

Çevre bağlamında ise kadılar, müderrisler ve müftüler taşrada hükümdarın kendilerine yetki tanıdığı görevleri, sınırlı görev müddetleri süresince yerine getirmişlerdir. Çünkü devlet, mevcut kadroların istihdam edilecek kişiler için yeterli gelmemesi üzerine daimi görevlendirme sistemini bırakıp rotasyon sistemini yürürlüğe koymuştur.¹⁵ Bu sebeple zümre mensupları belirlenen örfi müddet süresince görevlerini tasarruf etmişler, müddetleri bitiminde görevsiz kaldıkları infisâl dönemine geçmişlerdir. XVI. yüzyılın son çeyreğinde örfi müddet iki yıldır. Zümre mensuplarının infisâl süresi ise 1-3 yıl aralığında değişmektedir.¹⁶

Yukarıda zikredilen istihdam koşullarıyla birlikte, ilmiye bürokrasisinde merkez ve çevre bağlamında canlı bir iletişim söz konusu olmuştur. İlimiye bürokrasisi açısından birinci iletişim nedeni zümre mensuplarının görevlerinin gereği olarak merkezle sağlamaları gereken iletişim ağı idi. Müderris ve müftüler, eğitim ve iftâ hizmetini yürütmeleri sebebiyle kadılara nazaran bürokratik işlemlerin uzağında idiler ve merkeze bildirimlerini kadılar, vakıf nazırları ve mütevellileri aracılığıyla yaparlardı.¹⁷ Görev alanları gereği kadılara ise daima merkezden emirler gönderilir, onlar da iletilmesi gereken hususları İstanbul'a bildirirlerdi. Kadılar ayrıca taşrada beğlerbeği ve sancak beğlerinin yanı sıra, reâyânın ve diğer askerilerin merkeze bildirim yapma vasıtası da idiler.¹⁸ Böylece, devletin bürokratik işleyişinin önemli bir unsuru olarak merkez ve çevre arasında önemli bir iletişim ağının parçasını oluşturuyorlardı.

İlimiye zümresinin ikinci iletişim nedeni, zümre mensuplarının kariyerleriyle ilgiliydi. İlimiye zümresi mensuplarının görev yaptıkları süreçte görev yeri değişikliği (tebdil), kariyerde yükselme (terakkî), feragat (görevden çekilme) gibi özlük işleri de merkeze bildirilirdi. Bu bildirim kendileri tarafından kadiaskerliğe yapılabilir, kadiaskerlik de isteği inceler ve uygun görüldüğü takdirde padişaha arz edilirdi. 5 Cemaziye'l-evvel

¹⁵ Halil İnalçık, "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık", *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yay., Ankara 2007, s.121-122.

¹⁶ Beyazıt, a.g.t, s. 123-137.

¹⁷ Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi (MA), RKR (Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmeçesi), 181/4, s.3.

¹⁸ Fatih Kanunnâmesinde hükümdara arzın mahiyeti açıklanmış, bizzat arz ve nâme ile arz biçiminde sınıflandırılmıştır. Bizzat arzı, vüzerâ, kadiaskerler, defterdarlar ile sarayın iç halkından kapı ağası, odabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray-ı âmire ağası; nâme ile arzı ise beğlerbeğleri, ümerâ ve kadılar yapabiliyorlardı. Fatih Sultan Mehmed, *Kanunnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz.Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s.7.

989'da (7 Haziran 1581) Bihlişte (Rumeli Eyaleti) kadısı olan Yahya, ahalinin rıza ve şükranının kazandığını gösteren elinde mahzarı olduğunu kadıaskerliğe bildirmiş, beş akçe terakkî isteğinde bulunmuş ve bu istek de kadıasker tarafından padişaha arz edilmişti.¹⁹ Zümre mensupları isteklerini doğrudan Divân'a da bildirebilirlerdi. Bu durumda olaydan kadıaskerler de haberdar olurlar ve Divân'da verilen karar kadıasker kalemlerine de bildirilirdi. 24 Rebiü'l-evvel 989 (28 Nisan 1581) tarihli belgeye göre Bergama kadısı Mevlânâ Alaeddin, padişaha arzihal sunarak Dimetoka'ya tebdil olunmak istediğini bildirmiş ve isteği kabul görmüştü. Konuyla ilgili çıkan hükmün içeriği kadıaskerliğe de Divân tarafından bildirilmişti.²⁰ Aynı tarihli bir diğer belgeye göre, Eski Peşte kadısı İbrahim, Peşte'nin Budin kazâsına ilhak edilmesi sebebiyle görevsiz kaldığını padişaha rika ile bildirmiş, bunun üzerine Peşte'nin Budin'den ayrı bir kazâ bölgesi olarak kabul edilmesine dair hatt-ı hümayun çıkarılmıştı.²¹

Zümre mensupları isteklerini merkezde ilişki halinde buldukları yüksek dereceli görevliler, görev mahallerindeki ehl-i örf, mütevelliler ve diğer ilmiye zümresi mensupları aracılığıyla da bildirilmesini sağlayabilirlerdi. 3 Rebiü'l-evvel 989'da (7 Nisan 1581) Üsküp kadısı Abdünnebi ile Sofya kadısı Muhyiddin'in görev yerlerinin değişim isteği Vezir Siyavuş Paşa tarafından padişaha arz edilmiş, bu hususta hatt-ı hümayun çıkarılması üzerine kadıasker padişaha tekrar arzda bulunmuştu. 24 Rebiü'l-evvel 989 (28 Nisan 1581) tarihli kayda göre, Kıbrıs Eyaleti kazâlarından Gilan ile Semendire Sancağı'ndaki Rasova kadılarının görev yerleri değiştirilmişti. Ancak Rasova'ya atanan Davud tekrar önceki kazâsında görevlendirilmek istemiş, bu konuda Kıbrıs Paşa'sından ve Defterdar'ından arzlar getirmişti. Böylelikle isteği kabul görmüştü. Aynı tarihli bir diğer belgeye göre Velesin (Rumeli Eyaleti) kadısı Abdurrahman için emvâl muhassılı ve Yenişehir kadısı Osman kadıaskerlikten terakkî isteğinde bulunmuş, bu istek kadıasker tarafından padişaha arz edilmişti.²² Yenişehir kadısı ve muhassılı Osman'ın bu arzı yapmasında Abdurrahman'ın diğer olumlu özelliklerinin yanı sıra emvâl tahsilindeki başarısı rol oynamıştı. 24 Rebiü'l-ahir 990'da (18 Mayıs 1582) Ferecük (Rumeli Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Muslihiddin'e ilim ehli olması ve Gelibolu mukâtaaları müfettişinin onun hakkında terakkî rica etmesi dolayısıyla terakkî verilmişti.²³ 29 Zi'l-kade 991'de (14 Aralık 1583)

¹⁹ NOK (Nuruosmaniye Kütüphanesi), RKR (Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi), 5193/2, Vr.4b.

²⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b.

²¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2b.

²² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b.

²³ MA, RKR, 179/2, s.24.

Limason (Kıbrıs Eyaleti) kadısı olan Muhyiddin için Kıbrıs Beğlerbeği Mehmed Paşa ve defterdarı arz göndererek mirî mâle hizmeti dolayısıyla terakkî rica etmişlerdi.²⁴ Selh-i Şaban 990 (18 Eylül 1582) tarihli belgeye göre de Narda kadısı (Rumeli Eyaleti) Hasan için Güle Sancakbeği ve Temeşvar Beğlerbeğisi kadıaskerlikten terakkî istemişlerdi.²⁵ 1 Rebiü'l-evvel 991'de (25 Mart 1583) Modova kadısı (Temeşvar Eyaleti) Mevlânâ Halil görevden alınmış kazâya daha önce bu kazâda görev yapmış Mevlânâ Nasuh maden işlerindeki bilgisi nedeniyle Temeşvar beğlerbeği ve defterdarının arzıyla atanmıştı.²⁶

Bu bildirimlerin dışında görevli olan kadıdan halkın memnuniyeti de önem taşırdı. Halktan gönderilen mahzarlar kadıaskerlikler ve Divân-ı Hümâyûn tarafından değerlendirilirdi. 9 Cemaziye'l-evvel 989'da (11 Haziran 1581) Livandar (Rumeli Eyaleti) kazâsından sebepsizce azledilen Resul'ün tekrar kazâlarında görevlendirilmesi hususunda halktan mahzar ve müfettişlerden arzlar gelmiş ve adı geçen kadı tekrar kazâsında görevlendirilmişti.²⁷ 23 Muharrem 997 (12 Aralık 1588) tarihli bir belgeye göre de İnebahtı (Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti) kadısı Mevlânâ Resul hakkında bölgenin ayânından mahzar, çevresinde kadılık yapan kadılardan arzlar ve sancak beğinden mektup gelmesi üzerine kendisine terakkî verilmişti.²⁸

İlimiye zümresiyle ilgili üçüncü iletişim nedeni kendileriyle ilgili merkeze ulaşan şikayetlerdi. İlimiye bürokrasisi açısından bakıldığında da şikayetler merkez ve çevre arasındaki iletişimin önemli bir unsurunu oluşturuyorlardı. Çünkü, ilimiye zümresi mensuplarının ve onların taşrada yerine getirdikleri görevlerin denetimi reâyâyâ ve diğer askerilere şikayet hakkı²⁹ verilerek merkezce sağlanmakta idi. Özellikle bölgeden gelen arz ve mahzarlar³⁰ bu denetimi sağlama konusunda önemli birer araçlardır. İlimiye zümresi mensuplarının fiilleri dışında pek çok şikayet konusu merkeze ulaştığı gibi³¹, kadıların görev alanlarının hassaslığı nedeniyle kadılarla ilgili

²⁴ MA, RKR, 179/2, s.154.

²⁵ MA, RKR, 179/2, s.65.

²⁶ MA, RKR, 179/2, s.114.

²⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr.5a.

²⁸ MA, RKR, 179/2, s.102.

²⁹ Şikayet Hakkı ve kullanımı için bakınız. Hülya Taş, "Osmanlı'da Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Dergisi*, C.2, S. 3, 2007/3, s.186-203.

³⁰ Arz-i hal ve mahzarlar için bakınız. Halil İnalçık, "Şikayet Hakkı: 'Arz-i Hal ve Arz-i Mahzarlar'", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul 2000, s.49-71.

³¹ Bu hususta bir örnek: Evâhir-i Zi'lkade 937 (Temmuz 1531) tarihli fermanda, Larende Kazâsından Hümâ şikayetini Divân'a sunmak üzere İstanbul'a bir adam göndermiş ve ondan arzuhal sunmasını istemişti. Kırk, elli yıldır dükkanlarında bez satıldığı ve Marufoğlu adında bir kişinin buna engel olduğu belirtiliyordu. Merkezden gönderilip kadı siciline kaydedilen

bir çok şikayet de merkeze ulaşırdı. Bu şikayetler reâyâdan, mukâtaa müfettişliği görevini yerine getiren diğer ilmiye zümresi mensuplarından ve örf ehlinden gelebilirdi. Şikayetler, doğrudan padişaha yapılabilirdi. Padişah Cuma selamlığı, bayram namazı İstanbul'daki köşk ve kasırlara gitmesi gibi nedenlerle saraydan çıktığı zamanlarda reaya kendisine arzuhallerini sunabilirdi. Bu arzuhaller kapıcılar kethüdası tarafından toplanır incelenerek işleme alınır.³² Şikayetler, doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a da gönderilebilirdi. Çünkü Divân adalet dağıtılan en yüksek mercii idi.³³ Divâna gönderilen şikayetler Divân gündeminde ele alınılır, durum hakkında kadıasker de bilgilendirilmiş olur ve verilen karar kadıasker kalemlerine de iletilirdi. Kadıasker de yapılan atamayı ve değişikliği ruznâmçe defterine kaydedirdi.³⁴ 24 Rebiü'l-ahir 990'da (18 Mayıs 1582) Vulçitrin (Temeşvar Eyaleti) kadısı Mevlânâ Mehmed'in görev yaptığı kazâdan kişiler Divân-ı Hümâyûn'a gelerek kadının zulmettiğini bildirmişler ve görevden alınmasını istemişlerdi. Bunun üzerine kazâyâ, iki yıl sekiz ay önce Ohri (Rumeli Beğlerbeği) kazâsından ayrılan Mevlânâ Muslihiddin atanmıştı.³⁵ 16 Ramazan 991 (3 Ekim 1583) tarihli kayda göre de Livadya (Cezair-i Bahr-i Sefid) kadısı Pir Mehmed ile ilgili Divân'a pek çok şikayetçi gelmiş, bunun üzerine kadı görevden alınmıştı.³⁶ Şikayetler Divân'ın yanı sıra kadıaskere de iletilebilirdi. Doğrudan kadıaskere intikal eden bildirimler ise kadıasker tarafından padişaha arz edilir, bildirimlerle ilgili kesin hüküm oluşturulurdu.

Reâyâ, memnuniyetsizliğini ifade etmek için mahzar ile toplu bildirim yolunu da kullanılırdı. 18 Şaban 989'da (17 Eylül 1581) Çorlu (Rumeli Eyaleti) kadısı Muslihiddin hakkında kazâ ahalisinden mahzar gelmişti. Mahzarda kadının, cahil ve zulümkâr olduğu, şer'e muhalif kararlar verdiği, rüşvet aldığı, namaz kılmadığı, ferman olunan avârizdan fazlasını aldığı, örf ehli ile birlikte halka zulm ettiği ifade edilmiş ve durumlarının padişaha arz edilmesi kadıaskerlikten istenmiştir. Durum kadıaskerce arzedilmiş ve kadı görevinden alınmıştı.³⁷ 21 Receb 989'da (21 Ağustos 1581) Taşluca (Bosna Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Mehmed'in avâriz tutarını hazineye teslim etmediği, beş altı aylık süre ile kadılığına gitmediği yöre halkından kişilerce

emirde ise bundan önce durum görüşülüp karara bağlanmış ise kararın tekrar uygulanması ve teftiş edilmesi, durum arzda belirtildiği gibi ise Marufoğlu'nun davranışlarının engellenmesi istenmiştir. Alaeddin Aköz, *Kanunî Devrine Ait 939-941/1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, Konya 2004, s.33

³² Kütükoğlu, a.g.e., s.307.

³³ Mumcu, a.g.e., s.86,97.

³⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr.25a.

³⁵ MA, RKR, 179/2, s.23.

³⁶ MA, RKR, 179/2, s.139.

³⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr.15a-b.

ve kazâda hatiblik yapan Mustafa'nın mektubuyla kadıaskerliğe bildirilmiş ve kazâ halkı acilen kadı atanmasını istemişlerdi. Kazâ halkı daha önce kazâlarında görev yapıp sebepsiz yere görevden alınan Mevlânâ Nurullah'ın kadı olmasını istemişler ve kadıaskerlik durumu padişaha arz etmişti.³⁸

Taşrada görevli örf ehli, defterdarlar ve diğer ilmiye zümresi mensupları da görevli zümre mensupları hakkında arzlar göndererek onları şikayet eder hatta görevden alınmalarını talep edebilirlerdi. Bu sebeple de taşrada zümre mensupları için istihdamın sürdürülebilirliği görevliler arasındaki mutabakata bağlıydı. Aksi durumda sık sık azledilebilirlerdi. İdarî konularda sancak beğleri, beğlerbeğileri, çevredeki diğer kadılar; malî konularda defterdarlar, müfettişler ve mültezimler merkeze bildirim yaparak zümre mensuplarının görevden alınmasını, görev yerinin değiştirilmesini isteyebilirlerdi. 27 Muharrem 990 (21 Şubat 1582) tarihli belgeye göre Havale kadısı (Budin Eyaleti) Abdi, kendi kadılığında ve Semendire (Budin Eyaleti) kazâsında cizye vergisinin toplanmasıyla sorumlu olan Kasım'ın görevini yerine getirmesine mani olmuştu. Bu sebeple de Semendire kadısı, Abdi'nin görevden alınması için kadıaskerliğe arz göndererek kadının görevden alınmasını sağlamıştı.³⁹ 26 Rebiü'l-evvel 990 (20 Nisan 1582) tarihli bir belgeye göre ise Niş kadısı (Budin Eyaleti) İsmail Semendire sancağında görevli *enhâr emîni* Sinan'ın görevini yapmasına mani olmuş ve çeltik ekimini engellemişti. Bunun üzerine defterdar ve Semendire sancakbeği Osman, kadının görevden alınmasını istemişlerdi.⁴⁰

Örf ehlinin ve taşradaki diğer görevlilerin bildirimlerde bulunmaları⁴¹ kadıları özellikle yaptıkları görevlerde titiz davranmaya ve diğer görevlilerle mutabakata da itmekteydi. Bu mutabakat aslında devletin taşra idaresinde gerçekleştirmeyi amaç edindiği bir durumdu. Çünkü taşrada bey ve kadı, ast üst ilişkisi olmadan müştereken adaleti temin etmek ve düzeni sağlamakla görevliydi.⁴² Bu mutabakat kimi zaman, taşradaki görevlilerin birleşerek reyaya zulmetmeleri⁴³ sonucunu da doğurabilse de şikayet hakkı reaya açısından önemli bir güvence idi.

³⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13a.

³⁹ MA, RKR, 179/2, s.9.

⁴⁰ MA, RKR, 179/2, s. 18.

⁴¹ Uriel Heyd, *Studies In Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s.219.

⁴² Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI.Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995, s.69; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994, s.45.

⁴³ Bu duruma örnek olarak şu olay verilebilir: 15 Mayıs 1571 tarihli mühimme kaydına göre, Harput sancak beği Mehmed, zorla halka buğday ve pamuk satmış, almak istemeyenleri de kadı siciline geçirtmiş, kendisini şikayet eden üç kişiyi ise idam ettirmiştir. Bu olay üzerine Divân-ı Hümâyûn'a pek çok şikayet ulaşmış, beğlerbeğinin de arzıyla sancak beği ve kadı

Taşradan gelen bildirimlerin merkezle ilintileri de mevcuttu. Bildirimlerin merkezdeki muhatabı da konuyu inceler ve gerekenin yapılmasını isteyebilirdi. Merkezde idarî-askerî konularda veziriazam, malî konularda defterdar, şer‘i hukuk ve adlî konular açısından kadıaskerler, iftâyla ilgili konularda şeyhülislâm, örfî hukuk alanında nişancı başlıca yetkili kişiler idiler. Merkeze yansıyan sorunlar adı geçen görevlilere bildirilir ve sorunun çözümü beklenirdi. 28 Şaban 999’da (21 Haziran 1591) Eğriboz (Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti) kadısı Mevlânâ Mehmed’in bölgesinde olan yeniçeri zümresinden bazı kimselerle geçinememesi üzerine kadılıktan azlini yeniçeri ağası istemiş ve isteği de kabul görmüştü.⁴⁴ 2 Muharrem 1000’de (20 Ekim 1591) Baba⁴⁵ kadısı Mevlânâ Ahmed tevzîsi ferman olunan arpa hususunda ihmalkâr davranmış, durum ahûr emîni tarafından Veziriazam Ferhad Paşa’ya bildirilmiş ve veziriazamın emriyle kadı görevden alınmıştı.⁴⁶

Yukarıda zikredilen şikayetlerin dışında zümre mensupları kimi zaman kadıaskerleri de padişaha şikayet etmişler ve görevden alınmasını sağlamışlardır. 1008 Rebiü’l-ahir’inde (Ekim-Kasım 1599) yaşanmıştır. Anadolu mülâzımları Kadıasker Damad Muhyiddin Efendi’nin rüşvet aldığı, fukara ulemâyı hakir gördüğünü, alt derecedeki kadılıkları büyük paralarla sattığını ve bir yılda pek çok kez tebdil edildiklerini söyleyerek kadıaskeri padişaha şikâyet etmişlerdir. Valide Sultan’dan da Ahîzâde Abdulhalim Efendi’nin kadıasker atanması hususunda yardımcı olmalarını istemişlerdi. Ayrıca Divân’a gelerek vezirlere şikâyetlerini bildirmişler ve Damad Efendi’yi azlettirmişlerdi.⁴⁷

Açıklanmaya çalışılan merkez ve çevre iletişimi ilmiyye zümresinin istihdamını, hareketini ve denetimini sağlamada kullanılan birer araçtı. Görüldüğü üzere ilmiyye zümresi için devletin kalbi durumunda olan Divân-ı Hümayûn ile Kadıaskerlik büyük önem arz etmekteydi. Merkez, karar mekanizmasının işletildiği; taşra ise hizmetlerin yerine getirildiği bir mekân idi. XVI. yüzyılın yaşam, haberleşme ve teknoloji şartları göz önünde alındığında merkezî örgütlenme biçimi bir takım aksaklıkları da beraberinde

görevden alınarak haklarında soruşturma başlatılmıştır. Mehmet Ali Ünal, *XVI.Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara 1989, s.43.

⁴⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr.4b.

⁴⁵ Kadıasker ruznâmçesinde kazânın ismi sadece “Baba” olarak kayıtlıdır. Babaeski dışında bu kazayla isim benzerliği bulunan başka bir kazâ tespit edilememiştir. Babaeski de kayıtlarda “Babaeski” ya da “Baba-yı Atık” olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple adı geçen kazânın Silistre Sancağındaki Babadağı olması kuvvetli ihtimaldir.

⁴⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 16a.

⁴⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999, s. 826-827.

getirmiş ve merkez ve çevre arasında iletişim problemlerine de neden olmuştu. Bu tür problemler tespit edildiğinde arızalar giderilmeye ve yapılan haksızlıklar düzeltilmeye çalışılmıştır. Aşağıda ilmiye bürokrasisinde tespit edilen bu problemlere ve sebeplerine değinilecektir.

1. Taşrada Görevli Ulemâ Hakkında Yapılan Haksız İsnadlar

İlmiye bürokrasisinde merkez ve çevre arasında, merkeze gönderilen arzlarda, mektuplarda bilgi yanlışları ve bu bilgilere dayalı yapılan uygulama yanlışlıkları göze çarpmaktadır. Bu durumda haksızlığa uğrayan kişiler İstanbul'a bizzat gelerek ya da örf ehlinde ya da taşrada görevli diğer kişilerden arzlar, reyadan mahzar almak suretiyle haklarının teslimini istemişlerdir. Divân-ı Hümâyûn'un ve kadıaskerliğin taşradan gelen arzlar, mahzarlar, mektuplar ve şikayetçilerin vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde yeterince sorgulama yapmadan işlem yapması bu duruma neden olmuştur. 25 Şaban 989'da (24 Eylül 1581) Lipova (Temeşvar Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Mahmud müddetinin sonuna geldiği, terakkîsi olduğu ve hakkında gelen çok sayıda şikayet sebebiyle görevinden alınmıştır. Yerine de daha önceki görev yeri Srebrenice olan Mevlânâ Mehmed Avni atanmıştır.⁴⁸ 9 Rebiü'l-evvel 990 (3 Nisan 1582) tarihli bir diğer belgeye göre ise Mevlânâ Mahmud'un ilim ehli ve dindar olduğu, ahalinin de kendisinden memnuniyet duyduğu ancak taşradaki bazı görevlilerin yanlış isnadlarla kadıyı görevden aldıkları ifade edilmiş ve Mevlânâ Mahmud'a yapılan haksızlık giderilmiştir.⁴⁹ Bu haksızlığın giderilmesinde kazâ ahalisinden gelen mahzarlar, sancak alay beği ve Temeşvar defterdarından gelen arzlar etkili olmuştur.

Selh-i Şevval 989'da (26 Kasım 1581) Tırnovi'de (Rumeli Eyaleti) Yıldırım Han Medresesi müderrisi beratsız olması ve ders yapmaması nedenleriyle görevden alınmıştır. Ancak beratını çıkarttığı ve derslerini düzenli yaptığı anlaşılmış, yapılan suçlamaların yanlışlığı Tırnovi kadısı Şemseddin ve Sahnâ kadısı Muslihiddin'in arzlarıyla düzeltilmiştir.⁵⁰ 5 Cemaziye'l-evvel 995'de (13 Nisan 1587) Vardar Yenicesi'ndeki (Rumeli Eyaleti) Evrenos Ahmed Beğ medresesinde müderris olan Mevlânâ Sinan, naklî ve aklî ilimleri öğretirken Muhammed isimli birisi medresenin müderrisinin olmadığı ve kendisine şart koşulmuş olduğu yönünde kadıdan arz getirmiştir. Bunun sonucunda medreseye Muhammed adlı kişi atanmıştır. Bu atamadan sonra görevsiz kalan müderris Mevlânâ Sinan, ders günlerinde derslerini yaptığını belirten kadı ve müderrislerden arzlar getirmiştir. Vardar

⁴⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 16a.

⁴⁹ MA, RKR, 179/2, s. 16

⁵⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr.36a.

Yenicesi kadısı da Muhammed'in onun adına ibraz ettiği arzın kendisine ait olmadığını belirtmiş bunun üzerine medresede Mevlânâ Sinan tekrar görevlendirilmiştir.⁵¹ 3 Safer 998'de (12 Aralık 1589) Yanya (Rumeli Eyaleti) kadısı iken kazâsı elinden alınan Muslihiddin İstanbul'a gelerek zulme uğradığını bildirmiş ve mirî mâl için büyük hizmetlerde bulunduğunu ifade etmiş ve görevine tekrar atanmıştır.⁵²

İlmiye bürokrasisinde yaşanan bu türden olaylar zümrenin iç dinamiklerini, istihdamını olumsuz etkilemiştir. Zulme uğradığını düşünen zümre mensupları bu durumda hemen İstanbul'a giderek haklarını aramışlar, kadıaskerlerden ve Divân'dan haksızlığın düzeltilmesini istemişlerdir. 21 Zi'l-kade 991'de (6 Aralık 1583) Yadra ve At-bunar Kadısı (Rumeli Eyaleti) Mevlânâ Süleyman ve 5 Şevval 991'de (22 Ekim 1583) Ostorova Kadısı (Rumeli Eyaleti) Hüsrev hatalı belge yazdıkları gerekçesi ile görevlerinden alınmışlardı. Görevlerinden alınmaları hususunda şeyhülislâmdan fetvâ da gelmişti.⁵³ Ancak daha sonra azledilen Ostorova Kadısı Hüsrev, 29 Zi'l-kade 991'de (14 Aralık 1583) Divân'da belge yazmış ve azil kararı hükümsüz bırakılarak görevine iade olunmuştu.⁵⁴ 10 Ramazan 999 (2 Temmuz 1591) tarihli belgeye göre Akçakızanlık kadısı (Rumeli Eyaleti) Mevlânâ Abdulhalîm mirî kereste tevzîinde ihmali olduğu için kadılığında alınmış yerine Pirizrin'den ayrılan Mevlânâ Muhyiddin atanmıştır. Abdulhalîm İstanbul'a gelerek kadıaskerliğe kereste tevzîi görevine başladığına dair temessükler sunmuş ve kalan süresi ile tekrar görevine iade olunmuştur. Ancak hemen akabinde görevsiz kalan Mevlânâ Muhyiddin temessük sunmak suretiyle kereste tevzîi işiyle kendisinin meşgul olduğunu bildirmiş durumdan haberdar olan veziriazam da Muhyiddin'in atanmasını istemiş ve görevine atanmıştır.⁵⁵ 8 Şevval 997 (20 Ağustos 1589) tarihli belgeye göre Mevlânâ Abdi Belgrad mukâtaaları nazırı Ayhan Çavuş'tan arz getirmiş, arzda Ayhan Çavuş'un iltizamı üzerine bulunan Üzice kazâsının Abdi'ye verilmesinin mirî mâl için faydalı olacağı, diğer zamanlara nazaran hazineye fazla gelir kazandırdığı belirtilmiştir. Defterdarın onayıyla da atama gerçekleşmiştir. Bu atamanın akabinde görevden alınan Muhyiddin İstanbul'a gelerek Mevlânâ Abdi'nin mirî mâl'in tahsilinde herhangi bir dahlinin bulunmadığını, Abdi'nin kazâyı alabilmek için gerçek dışı arzda

⁵¹ MA, RKR, 181/4, s.2.

⁵² MA, RKR, 182/5, s. 46.

⁵³ Bu belgede geçen "Yadra ve Atbunar kâdîsı Mevlânâ Süleyman dâîlerinin bir habt hücceti gelüp müftüyü'l-enâm hazretleri azli lâzımdır deyü fetvâ virmeğin azl olunup..." ifadesinde fetvâ kelimesi şeyhülislâmın bu konudaki iradesini göstermektedir. MA, RKR, 179/2, s.157.

MA, RKR, 179/2, s. 148, 155, 157.

⁵⁴ MA, RKR, 179/2, s. 155

⁵⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 6b.

bulduğunu, kendisinin zulme uğradığını bildirmiş ve tekrar görevine atanmıştır.⁵⁶ Zümre mensupları, haksızlığın düzeltilme isteğini padişaha da bildirebilmişlerdir. 3 Zi'l-hicce 989'da (29 Aralık 1581) Balyabadra (Rumeli Eyaleti) kazasında üç ay süre ile kadı olan Mevlânâ Hilmi, kadılığının elinden sebepsiz yere alınıp iki yıldan fazla süredir kadı olan Mevlânâ Mehmed'e verildiğini rika ile padişaha bildirmiş, bunun üzerine hatt-ı hümayunla kazâsına geri atanmış, kadıasker de durum hakkında bilgilendirilmiştir.⁵⁷

Sunulan bu kayıtlar, ilmiye zümresi mensuplarının taşrada haksız suçlamalarla karşılaştıklarını ve bu suçlamalardan kurtulup görevlerine iade olunabilmeleri için çaba sarf ettiklerini göstermektedir. Zümrenin istihdam şartlarının zorluğu ilmiye mensuplarını kimi zaman haksız isnadlara itmiş olmalıdır.

2. Gerçek Dışı Feragat Bildirimleri

Merkez ve çevre iletişimindeki bir diğer aksama noktası taşradan gelen feragat bildirimleridir. İlimiye zümresi mensupları kendi istekleri ile görevlerinden feragat yoluyla çekilebilirlerdi. Buna dair ferağnâme adı verilen kadıaskerliğe mektupları gelir ve yerlerine başkaları atanırdı.⁵⁸

Taşradan İstanbul'a gelen feragat bildirimlerin her zaman gerçeği yansıtmadığı görülmüştür. Görevden alınan bazı kişiler bir kaç ay sonra İstanbul'a gelerek feragatlerinin asılsız olduğunu belirterek tekrar görevlerine atanmak istemişlerdir. 25 Zi'l-hicce 999'da (14 Ekim 1591) Yagodine Kadısı (Budin Eyaleti) Mevlânâ Halil müddetinden feragat etmiştir.⁵⁹ Ancak 4 Rebiü'l-ahir 1000'de (19 Ocak 1592) Mevlânâ Halil feragatinin asılsız olduğunu bildirmiş ve kalan müddetini tamamlamak üzere görevine yeniden atanmıştır.⁶⁰ 5 Receb 999'da (29 Nisan 1591) Anabolu Kadısı (Rumeli Eyaleti) Mevlânâ Alaeddin daha on bir aylık süresi varken görevinden kendi isteğiyle ayrılmış ve mansıbı bir başkasına tevcih edilmiştir. Sonrasında Alaeddin, İstanbul'a gelmiş ve feragatini yalanlamıştır.⁶¹ 1 Ramazan 994'te (16 Ağustos 1586) Kerş (Kefe Eyaleti) kadısının terakkîyle feragati sonucu mansıbı bir başkasına tevcih olunmuştur. Ancak daha sonra kadının feragatinin gerçek olmadığı haksızlığa uğrayarak görevden alındığı ortaya çıkmıştır.⁶² 22 Cemaziye'l-

⁵⁶ MA, RKR, 182/5, s. 26.

⁵⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 25a.

⁵⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 39a.; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 20b.

⁵⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 15b.

⁶⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26a.

⁶¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2b.

⁶² MA, RKR, 180/3, s. 46.

ahir 996'da (19 Mayıs 1588) Edirne'deki Çukacı Hacı Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Şüca müddetinden altı ay daha olduğunu belirterek feragatini inkar etmiş ve medreseye tekrar atanmıştır.⁶³

Taşradan gelen gerçek dışı feragat bildirimleri kadıaskerlikleri de sıkıntıya sokmuştur. Bu sebeple kadıaskerlerin bu hususta daha dikkatli davranmaya çalıştıkları ve feragat durumlarında atamaları ihtiyatla yapma noktasında çaba gösterdikleri belgelerden izlenmektedir. 26 Zi'l-kade 989 (22 Aralık 1581) tarihli belgeye göre, Zihne'de Ali Beğ Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muhyiddin'in medreseden kendi isteği ile ayrıldığını Zihne Kadısı Fazlullah arz etmiş, yerine Abdülbaki Efendi'nin Mekke Kazâsı teşrifinden mülâzım olan Mevlânâ Ömer "*merkûm Muhyiddin gelüp ferâgatın inkâr edip taleb ederse yine tevcîh olunmak şartı üzere*" müderrisliğe tayin edilmiştir.⁶⁴ Bu kayıt feragat bildirimleri içerisinde asılsız çıkanların çokluğu ve kadıaskerliğin olaya yaklaşımı noktasında önemli bir ipucu oluşturmaktadır.

3. Gerçek Dışı Vefat Bildirimleri

İlmiye zümresi mensuplarının özellikle de kadıların vefatı ilmiye bürokrasisinde problemlere neden olmuştur. Vefatlar merkeze örf ehli, bölgenin önde gelenleri,⁶⁵ nâibler⁶⁶ ve çevrede görevli diğer kadılar tarafından bildirilir ve göreve yeni birisi atanırdı. Ancak bu bildirimlerin kimi zaman doğru olmadığı görülür ve mansıbdan vefat ettiği için ayrılan kişi İstanbul'a gelerek vefat etmediğini hayatta olduğunu belirtirdi.⁶⁷ 4 Cemaziye'l-ahir 989'da (6 Temmuz 1581) Pirlepe (Rumeli Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Vâhi İzidin kazâsına atanmış ve yerine "*yevmi yüz akçe ile vefât etti deyü kazâ-yı mezbûr elinden alınıp yine kazâ-yı mezbûra yevmî yüz otuz akçe ile tâlib olan Mevlânâ Hüsrev*" atanmıştı.⁶⁸ 7 Ramazan 990'da (25 Eylül 1582) Pankota (Temeşvar Eyaleti) Kadısı Mevlânâ Hasan'ın vefatı, nâibi ve bölge sakinleri tarafından bildirilmiş ve yerine başka birisi atanmıştır. Ancak Hasan'ın vefat etmediği ortaya çıkmış ve Hasan'a terakkî verilerek mağduriyeti giderilmeye çalışılmıştır.⁶⁹ 15 Receb 994'te (2 Temmuz 1586) Güle (Temeşvar Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Ali vefat ettiği gerekçesiyle kazâdan alınmış ancak vefatının gerçek olmadığı ortaya çıkınca

⁶³ MA, RKR, 181/4, s. 54

⁶⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 37b.

⁶⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a.

⁶⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 14a.

⁶⁷ Gerçek dışı vefat ve feragat bildirimleri tespit edildiğinde kadıaskerler genellikle bu durumu ruznâmçe defterindeki ilgili kaydın bitişiğine der-kenâr şeklinde kaydederdiler.

⁶⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 8a.

⁶⁹ MA, RKR, 179/2, s. 66.

görevine iade olunmuştur.⁷⁰ 2 Cemaziye'l-evvel 994'te (21 Nisan 1586) Çardak (Rumeli Eyaleti) kadısı olan Süfyan vefat etmiş yerine Karaağaç kazâsından ayrılmış olan Mevlânâ Bahşi atanmıştır.⁷¹ Ancak 15 Cemaziye'l-ahir 994'te (3 Haziran 1586) Çardak kadısı olan Mevlânâ Süfyan'ın vefatının gerçek olmadığı ortaya çıkınca Mevlânâ Bahşi görevsiz kalmıştır.⁷² 21 Rebiü'l-evvel 994'te (12 Mart 1586) Lipova (Temeşvar Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Nasuh vefat ettiği için yerine Migalkara (Rumeli Eyaleti) kazâsından ayrılan Mevlânâ Hüsam imtihan olunarak atanmıştır. Daha sonra ise kadının hayatta olduğu ortaya çıkmıştır.⁷³ 1 Cemaziye'l-ahir 1000'de (15 Mart 1592) Leskofça (Temeşvar Eyaleti) Kadısı Mevlânâ Muhyiddin'in vefatını bildiren arz gelmiş ve görevi Abdülkerim'e tevcih olunmuştur. Daha sonra vefat haberinin asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Mevlânâ Muhyiddin müddetini tamamlamak üzere atanmıştır.⁷⁴ Havâss-ı Pirizrin (Rumeli Eyaleti) kadısı Mevlânâ Alaeddin "*fevt oldu deyu yeri Abdulkadir dâilerine verilmiş iken sıhhati zuhûr*" ettiği için görevine iade olunmuştur.⁷⁵ Rasova (Budin Eyaleti) kazâsına, vefat ettiği bildirildiği için görevden alınan Mevlânâ Yusuf "*gayrı vâki vefâtı inhâ olunmağla mağdûr-ı mazûl*" olduğu için atanmıştır.⁷⁶ Bildirilen vefatın gerçek olmaması durumu, yüksek dereceli ilmiye mensuplarında da görülebilmektedir. 13 Rebiü'l-evvel 1005 (4 Kasım 1596) tarihinde Şam Kadısı iken vefat haberi alınan mevâliden Bıyıklı Süleyman Efendi yerine Taşköprüzâde Mevlânâ Kemal Efendi atanmıştır. Bu haberi alan Süleyman Efendi İstanbul'a büyük zorluklarla gelmiş ve kendisi emekliye ayrılmak zorunda kalmıştır.⁷⁷

Müderris ve müftülerin vefatından ziyade kadıların vefat durumunda taşrada bir bildirim sıkıntısı yaşanmıştır. Vefat durumunda, arz yetkisine sahip kadının bulunmayışı İstanbul'la olan iletişim konusunda sıkıntı doğurabilmiştir. Bu durumlarda örf ehlinin, ahalinin, nâiblerin bildirimde bulunduğu tespit edilmektedir. 22 Şevval 997'de (3 Eylül 1589) Belgrad Kadısı olan Mevlânâ Osman'ın vefatını nâibi bildirmiştir.⁷⁸ Ancak nâiblerin bildirimini durumunda bile yanlışlara tesadüf edilmiştir. 14 Safer 1000'de (1 Aralık 1591) Rasova kadısı (Budin Eyaleti) Mevlânâ Yusuf'un vefatını

⁷⁰ MA, RKR, 180/3, s. 41.

⁷¹ MA, RKR, 180/3, s. 28.

⁷² MA, RKR, 180/3, s. 33.

⁷³ MA, RKR, 180/3, s.25.

⁷⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 31a.

⁷⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 11a.

⁷⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 33b.

⁷⁷ *Tarih-i Selânikî*, C. II, s. 638.

⁷⁸ MA, RKR, 182/5, s. 30.

mahkeme naibi Muslihiddin arz etmiş ve yerine başka bir kadı atanmıştır.⁷⁹ 28 Cemaziye'l-ahir 1000'de (11 Nisan 1592) ise Yusuf, vefatının gerçek olmadığı gerekçesiyle müddetini tamamlamak üzere atanmıştır.⁸⁰

İstanbul'a gelen vefat bildirimlerinin büyük oranda asılsız çıkması üzerine kadıaskerliğin bu hususta tedbir almaya çalıştığı belgelerden izlenmektedir. 14 Rebiül-evvel 989'da (18 Nisan 1581) Akkırman (Rumeli Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Habib'in vefatı, sikâtın bildirimi ile kadıaskerliğe iletilmiştir. Vefatın "*sikât ihbârı ile muhakkak*" olduğu belirtilmiştir.⁸¹ Sikât, güven, emniyet anlamındaki sika kelimesinin çoğulu olup güvenilir, inanılır kimseler anlamındadır.⁸² 25 Rebiü'l-evvel 989'da (29 Nisan 1581) Kili'de (Rumeli Eyaleti) Ahmed Ağa Medresesi müderrisi olan Mevlânâ Murtaza'nın vefatı "*sikât ihbârı ile merkûmun vefâtı muhakkak*" olduğu,⁸³ 17 Rebiü'l-ahir 989'da (21 Mayıs 1581) Kratova (Rumeli Eyaleti) Kadısı olan Mevlânâ Ahmed'in vefatı "*vefât ettiği muhakkak*" olduğu için kaydedilmişti.⁸⁴ 4 Rebiü'l-evvel 994'te (23 Şubat 1586) Tepedelen (Rumeli Eyaleti) kadısı olan Mevlânâ Mehmed'in vefatı "*mevti haberi sâbit*" olduğu için işleme alınmıştır.⁸⁵ Bu kayıtlar, kadıaskerlerin vefat haberlerine ve bildirimlerine ihtiyatla yaklaşmaya çalıştıklarına, bildirimlerin doğruluğunu teyid etme yönünde gayret gösterdiklerine işaret etmektedir.

Gerçek dışı feragat ve vefat bildirimlerinin oluşmasında pek çok etken rol oynamış olmalıdır. Bunlardan birincisi, kadıaskerliğin kimi zaman duyular dahilinde hareket edebilmiş olmasıdır. 28 Cemaziye'l-ahir 989'da (30 Temmuz 1581) İstanbul'da Başçı İbrahim medresesinde müderris olan Mevlânâ Muhyiddin medreseyi beratsız tasarruf etmesinin yanı sıra "*ferâğı dahi istimâ*" olunduğu için görevinden alınmıştı.⁸⁶ 18 Receb 989'da (18 Ağustos 1581) Mevlânâ Muhyiddin'in medreseyi beratlı olarak tasarruf ettiği anlaşılmış, feragatinin de söz konusu olmadığı belirtilmesi üzerine görevinde ibkâ olunmuştur.⁸⁷ 22 Şevval 989'da (19 Kasım 1581) Selanik'de Hızır Çelebi medresesinde müderris olan Mevlânâ Mustafa müddetinin bitmesinin yanı sıra "*müteveffâ olması istimâ*" olunduğu için yerine bir başkası atanmıştır.⁸⁸ 17 Zi'lkade 989'da (13 Aralık 1581) İstanbul'da Katib

⁷⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 21a.

⁸⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 33b.

⁸¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr.2a.

⁸² Ferit Develliöğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Ankara 1995, s.952

⁸³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 30a.

⁸⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr.3b.

⁸⁵ MA, RKR, 180/3, s. 21.

⁸⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33b.

⁸⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 34a.

⁸⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 35b.

Mehmed Bey medresesinde müderris olan Mevlânâ Ahmed medreseyi beratsız tasarruf etmesinin yanı sıra “*ferâgati dahî mesmû‘ olunması*” üzerine görevden alınmıştır.⁸⁹ Yine Selh-i Şevval 989’da (26 Kasım 1581) Edirne’de Beğlerbeği medresesinde müderris olan Mevlânâ Pir Ali’nin de “*ferâgat ettiği dahi istimâ‘*” olduğu için mansıbı bir başkasına verilmiştir.⁹⁰ Bu kayıtlarda rastlanan “*istimâ‘*” ve türevi kelimeler kadâskerliğin duyular dahilinde de hareket edebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Diğer bir neden, yanlış ve gerçek isnadlarla boşalan ilmiye kadrolarına atanma isteğidir. Devlet, ilmiye kadrolarına XVI. yüzyılın son çeyreğinde iki yıl süre ile atama yapmaktaydı. İnfisalde olan pek çok zümre mensubu ise atanmak için kadroların boşalmasını bekler, bir mansıba atanmak için kimi zaman on, on beş kişi atanmak için sıraya girerdi.⁹¹ Bu bekleyiş ve atanma isteği kimi zaman zümre mensuplarını yanlış davranmalarına neden olmuş olmalıdır. Sahte belge düzenleyerek atama bürokrasisinde oluşacak kaosu ortamdaki yararlanmak isteyen ve zümre mensuplarını zor duruma düşürücü kişilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu davranışların temelinde ise uygulanan rotasyon sistemi önemli bir etken oluşturmuştur.⁹²

İskender Pala tarafından sunulan bir anekdot konumuz açısından önemlidir. Bu anekdota göre İzmir valisi Sadrazam Halil Rifat Paşa⁹³ yöresindeki kadılarından birinin hırsızlığını haber alıp sinirlenir. Bu süreçte kadılar bir yerde en fazla iki yıl kalabilirler ve rotasyona tabi tutulurlardı. Paşa hırsız kadının bir yıldır görevde olduğunu, geriye kalan bir yıl içinde de İstanbul’a yazıp şikayet etse yapılacak tahkikatın ve yazışmaların bir yıldan uzun sürüp kadının bu süreç zenginliğine zenginlik katarak buradaki görev süresini dolduracağını ifade etmektedir. Bu sebeple kendince bir çare aramış, İstanbul’a telgraf çekerek kadının öldüğünü bildirmiş ve akabinde İstanbul’dan hemen bir kadı gönderilmiştir. Gelen yeni kadı Halil Rifat

⁸⁹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 37a.

⁹⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36a.

⁹¹ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.46.

⁹² Uygulanan rotasyon sistemi döneminde de büyük ölçüde eleştirilmiştir. Kitabı Mesalih yazarı, rotasyon sistemi nedeniyle kadıların azledilmekten korktuklarını, ne sancak beğine, ne voyvodalara, ne sipahilere, ne de reyaya muhalefet edebildiklerini ifade eder. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâb-ı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk*, TTK, Ankara 1988, s.92

⁹³ 1827-1901 yıllarında yaşayan Halil Rifat Paşa, 1885’de Aydın valisi olmuş ve 1886 yılında da azledilmiştir. 1889’da tekrar Aydın valiliğine getirilmiş ve İzmir’de önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. 1891 yılında da Dahiliye nazırı olmuştur. 1895 yılında da padişah II. Abdülhamid’e sadakati dolayısıyla sadrazamlığa getirilmiştir. Bu görevinden 18 Kasım 1901’de azledilmiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yay., Ankara 1995, s. 298, 302; Atilla Çetin, “Halil Rifat Paşa”, *DİA.*, C.15, İstanbul 1997, s. 327-328.

Paşa'nın da telkiniyle kadıya azledilip yerine kendisinin atandığını ifade etmiştir. Bunu duyan kadı İstanbul'a döner dönmez Şeyhülislâmlığa giderek azlinin sebebini araştırmış ve olan biteni öğrendiğinde yaygarayı koparmıştır. Bunun üzerine Şeyhülislâm İzmir'e sert bir telgraf yazdırarak, yaşayan bir adamın ne sebeple öldü gösterildiği ve Şeyhülislâmlık makamının neden aldatılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Vali'nin cevabı ise oldukça zekice olmuştur. Vali, kadının öldüğünü üzüntüyle haber aldıktan sonra Şeyhülislâmlığa bildirdiğini, bu haberin yanlış olduğunu ise Şeyhülislâmdan öğrendiği için büyük sevinç duyduğunu ifade etmiş, Allah'dan uzun ömürler dileyerek telgrafını sonlandırmıştır.

Zikredilen anekdotun gerçek olup olmadığını, yaşanıp yaşanmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak, içerisinde bulunan bir takım bilgilerin tarihi gerçeklerle paralellik arz etmesi ve bu çalışmanın konusunu oluşturan olaylarla da ilintili olması, bu hadisenin ya da benzerlerinin gerçekten yaşanmış olabileceğini göstermektedir. Bu anlatı, XIX. yüzyılda telgrafın bile işler olduğu bir döneme aittir. XVI. yüzyıl ise teknolojik ve haberleşme imkanlarının daha sınırlı olduğu bir dönemdir. Bu sebeple araştırmamızda belirtilen merkez-çevre iletişimine dair sorunların arka planında da girift olaylar yaşanmış olmalıdır. Ruznâmçe defterlerinde bu kayıtların arka planıyla ilgili bilgi bulamıyoruz. Çünkü kadıaskerler tarafından tutulan bu defterler ilmiye zümresinin atamalarını kaydetme amacıyla kaleme alınmışlardır. Dolayısıyla atama işlemlerine yansıdığı kadarıyla yaşanan olaylardan haberdar olabiliriz. Ancak yansıyan bu küçük detaylar bile tarihi anlama noktasında bizlere önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı padişahı memâlik-i mahrûseyi, merkezî biçimde kurulmuş örgüt vasıtasıyla merkezden taşraya doğru yetki devrettiği askerî sınıf vasıtasıyla yönetmekte idi. Bu örgütün bir parçasını oluşturan ilmiye teşkilatı da aynı minvalde kurulmuş ve işletilmişti. Merkez ve çevre arasındaki iletişim ağı ise sistemin işleyişinin önemli bir parçasıydı. Kurulan merkezî yapı, ilmiye bürokrasisinde merkez ve çevre iletişimi açısından bir takım problemlere de sebep olmuştur. Merkeze gönderilen vefat ve feragat durumlarının yanlış olması, gerçek dışı bildirimlerle kadıaskerliğin yanıltılması gibi olaylar zümrenin istihdamını da olumsuz etkilemiştir. Ancak yaşanan bu olayların sıklık durumunun da incelenmesi elzemdir. Bu inceleme, devletin kurmuş olduğu merkezî sistemin fonksiyonelliğinin ve başarısının tespiti açısından da önemlidir. Kadıaskerlik ruznâmçeleri içerisindeki oranlara bakıldığında defterlere kaydedilen işlemler içerisinde bu olayların % 2'lik bir oranın üzerine çıkmadığı tespit edilmektedir. Bu olayların küçük bir oranda kalması, merkezî örgütün dönemin teknolojik ve

haberleşme şartlarının mümkün mertebe gözetilmesiyle kurulduğunu ve örgütün işleyişindeki önemli bir başarı oranının yakalandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu veriler, bir takım problemlerin mevcudiyetine rağmen Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısının oldukça güçlü olduğuna da işaret etmektedir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, *Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri*, Nr.179/2, 180/3, 181/4, 182/5.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, *Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri*, Nr. 5193/2, 5193/4.

B. Basılı Arşiv Kaynakları, Kaynak ve Araştırma Eserler

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1994.

AKÖZ, Alaeddin, *Kanunî Devrine Ait 939-941/1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, Konya 2004.

AYDIN Suavi, "Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, S.105, 2006, s.70-95.

BEYAZIT, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

ÇETİN Atilla, "Halil Rifat Paşa", *DİA*, C.15, İstanbul 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Ankara 1995.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI.Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995.

Fatih Sultan Mehmed *Kanunnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz.Abdülkadir Özcan, Kitabevi yay., İstanbul 2003.

HEPER, Metin "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz 1980, s.3-35.

HEYD, Uriel, *Studies In Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973.

İNALCIK, Halil, "Şikayet Hakkı: 'Arz-i Hal ve Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren yay., İstanbul 2000, s.49-71.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

_____, "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık", Çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı*, Ankara 2007, s. 117-137.

_____, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2009.

- İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, C.LXI, S.232, Aralık 1997, s.597-699.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK Yayını, Ankara 1995.
- KOÇİ Bey Risalesi, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- KURT, Yılmaz, “Osmanlı Taşra Bürokrasisi ve Belge Üretimi”, *A Comparative Study of Historical Archives Among Several Nations Annual Report*, Tokyo 2007, s.77-94.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı yay., İstanbul 1994.
- MARDİN, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim yay., İstanbul 2000, s.34-76.
- MUMCU, Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1976.
- Mustafa Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara 1999.
- NAGY, Gy.Kaldy, “XVI.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Merkezî Yönetimin Başlıca Sorunları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VII, 1969, S.12-13, s.49-55.
- ONGAN, Halit, *Ankara’nın I Numaralı Şer’iye Sicili*, TTK, Ankara 1958.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.
- PALA, İskender, *Kadılar Kitabı*, Kapı Yayınları, Ocak 2006.
- TAŞ, Hülya “Osmanlı’da Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Dergisi*, C.2, S. 3, 2007/3, s.186-204.
- _____, “Osmanlı Diplomatikası İle İlgili Bir Kitap Vesilesiyle”, *Belleten*, LXXI, 262, Aralık 2007, s.997-1027.
- _____, “Osmanlı Merkez Bürokrasisi ve Belge Üretimi”, *A Comparative Study of Historical Archives Among Several Nations Annual Report*, Tokyo 2007, s.101-114.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1984.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara 1989.
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâb-ı Mesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’il Mü’minîn, Hurzü’l-Mülûk*, TTK, Ankara 1988.